

Suomalaisen mediatutkimuksen historiaa 12

Tarmo Malmberg

Numerossa 2/2019 alkanut kirjoitussarja päättyy tähän.

Mediatutkimuksen metodologinen tutkimus marxilais-systemaattisesta positivistis-historialliseen metodiin¹

Veikko Pietilä. *Tiedotustutkimus: teitä ja tienviittoja*. Tampere: Tampereen yliopisto, tiedotusopin laitos, 1982.

Veikko Pietilä. *Joukkoviestintätutkimuksen valtateillä: tutkimusalan kehitystä jäljittämässä*. Tampere: Vastapaino, 1997.

1970-luvun ”mediavalistuksen vuosikymmenen” mediatutkimus, jonka historiaa kirjoitussarjan viisi edellistä osaa käsittelevät (Malmberg 2020; 2021a; 2021b; 2021d; 2022), ajoittui kahden erillisen kehityskulun saumakohtaan. Toinen oli yhteiskuntatieteissä harjoitettu positivismikritiikki ja toinen mediatutkimuksessa, silloisessa tiedotusopissa käyty keskustelu oppiaineen luonteesta. Edellistä välitti alalle etenkin Yrjö Ahmavaara (1969). Kiinnostus jälkimmäiseen puolestaan heräsi yleisten virikkeiden lisäksi osin käytännön tarpeista, kun ensin Kaarle Nordenstreng vuonna 1971 ja sitten Pertti Hemánus kahta vuotta myöhemmin nimitettiin Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksen professoreiksi. Heidän myötänsä laitoksen profiili muuttui. Ajan hengen mukaisesti profiilinmuutokselle etsittiin teoreettista perustelua suuntaamalla katse siihen, mistä mediatutkimuksessa tieteenä on kyse (ajankohdan tieteenala-analyysistä sosiaalipolitiikassa ks. Lehtonen 1977; sosiologiassa Toiviainen 1976).

Vaikutusvaltaisoin tämän *Grundlagenforschungin* edustaja oli Veikko Pietilä, joka 70-luvun alussa oli ottamassa etäisyyttä tutkijanuransa alkuvaiheen *mass communication researchiin* (Malmberg 2021a). Asiaa auttoi, että Pietilä toimi vuosikymmenen kuluessa pitkään Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitoksen virkaatekevänä professorina, jonka alana oli yhteiskuntatieteiden tutkimuksen metodologia. Tässä tehtävässään Pietilä paneutui yhteiskuntatieteiden tieteenfilosofisiin ja metodologisiin vaihtoehtoihin. Samalla hän piti aiheesta tutkijakoulutukseen liittyviä luentosarjoja, joiden pohjalta ilmestyivät julkaisut *Yhteiskuntatieteen tieteenfilosofisia lähtökohtia* (Pietilä 1979) ja *Selittäminen yhteiskuntatieteessä* (Pietilä 1980). Laajennettuaan näkökulmaansa yhteiskuntatieteistä luonnontieteisiin Pietilä julkaisi ensin suppean työn *Social Practice and the Development*

of Science (Pietilä 1981) ja sen perään laajemman *Miten tiede kehittyy?* (Pietilä 1983). Molempia varten hän kävi läpi uuden ajan alun luonnontieteen murroksen (Kepler, Kopernikus, Galilei) syntyä koskevaa tutkimuskirjallisuutta. Näissä töissä Pietilän kunnianhimoisena tavoitteena oli ottaa kantaa murroksen erilaisiin tulkintoihin sekä antaa oma, marxilaistyyppinen selitys siirtymälle aristoteelisesta galileiseen tiedekäsitykseen. Kaikki mainitut tutkimukset olivat luonteeltaan metodologisia. Niiden keskiössä ovat siis periaatteet, joilla tieteellistä tutkimusta harjoitetaan. On tarpeen olla selvillä näistä metodologisista periaatteista, koska ne selittävät Pietilän tapaa harjoittaa mediatutkimuksen tutkimusta.

Kaksi metodologiaa: positivistinen ja marxilainen

Pietilä (1979, 75) määrittelee metodologian metodeja koskevaksi tieteeksi, teoriaksi tai tutkimukseksi ja asettaa sen vastattavaksi kaksi kysymystä: 1) miten tiettyjen metodien käyttö on sidottu niiden perustalla oleviin ontologisiin sekä gnoseologisiin eli tietoteoreettisiin sitoumuksiin ja 2) miten nämä sitoumukset puolestaan ovat historiallis-yhteiskunnallisesti määräytyneitä (emt., 1–2). Ensimmäinen kysymys koskee metodien logiikkaa ja toinen tämän logiikan kehitystä. Edelliseen kysymykseen vastaaminen edellyttää mediatutkimuksen metodologisen tutkimuksen systemaattista metodia ja jälkimmäiseen vastaaminen historiallista metodia. Niitä Pietilä kehittää mainituissa töissään. Esittelen metodianalyysin käsitteitä, jotka auttavat näkemään, miten Pietilä siirtyessään yhteiskunta- ja luonnontieteestä mediatutkimukseen soveltaa niitä. Otan lähtökohdaksi Pietilän tekemän erottelun positivistisen ja marxilaisen tiedekäsityksen välillä, koska se selkiyttää sekä metodologisen tutkimuksen ideaa että Pietilän oman ajattelutavan kehitystä.

Positivistinen ja marxilainen metodi nojaavat erilaiseen todellisuus- ja tietokäsitykseen. Edellistä Pietilä (vrt. emt., 11–18) luonnehtii seuraavasti: Positivistinen metodi nojaa niin kutsuttuun metodologiseen individualismiin ja siitä seuraavaan tietoteoreettiseen nominalismiin. Käsitteilyssä pitää sisällään ontologisen oletuksen, jonka mukaan todellisuus koostuu yksittäisistä, toisiinsa nähden satunnaisissa suhteissa olevista olioista tai ilmiöistä. Tästä puolestaan seuraa nominalistinen tietoteoria. Sen mukaan yleiskäsitteitä ei vastaa mikään tosiolevainen, ne ovat ainoastaan analyyttisiä konstruktioita, joilla voidaan kuvata todellisuuden moninaisuutta. Positivismille ominainen metodi- ja tutkimuskäsitys on seurausta näistä sitoumuksista. Sitä voi pitää puhtaana induktivismina, jota Pietilä (emt., 77) kutsuu myös ”naiiviksi empirismiksi”. Käsitteilyssä mukaan tutkimuksen lähtökohdan muodostaa empiirinen havaintoaineisto, jonka varassa tulosten pätevyys viime kädessä lepää. Siksi positivistisen metodin keskeiset kysymykset liittyvät havaintoaineiston käsittelyyn, jossa on erotettavissa kolme vaihetta: havaintoaineiston jakaminen osiin samankaltaisuuksien nojalla, samankaltaisuuksia yhteen kokoaivien yleiskäsitteiden muodostus sekä yleiskäsitteiden luokittelu tutkimusongelman kannalta enemmän ja vähemmän olennaisiin ryhmiin, siis tutkimuksen käsittejärjestelmän muodostus (vrt. emt., 77–81). Asian luonteen siitä muuttumatta voi menettely nojata joko määrällisille tai laadullisille operaatioille. Ne erottaa toistaan ainoastaan menettelylle asetettava eksaktiuden vaatimus, ei itse ontologia eikä tietoteoria.

Positivistisesta metodista poiketen nojaa marxilainen metodi metodologiseen holismiin tai kollektivismiin. Täten marxilaisen metodin perustan muodostavan todellisuuskäsityksen mukaan eivät todellisuuden perusyksiköinä ole singulaarioliot

satunnaisissa suhteissa keskenään. Sen sijaan metodi lähtee siitä, että todellisuus muodostaa kokonaisuuden, jonka eri osilla on keskenään sisäinen, välttämätön suhde. Välttämättömyys lepää sen varassa, että kaikki todellisuuden osat ovat saman kokonaisprosessin tuottamia. Ontologisesta katsomuksesta seuraa realistinen tietoteoria sanan keskiaikaisessa, yleiskäsitteiden olemassaoloa käsitelleen kiistan mielessä. Katsomuksen mukaan yleiskäsitteet kuvaavat jotain todella olemassa olevaa, nimittäin yhteiskunnallis-historiallisessa kehityksessä ilmenevää välttämättömyyttä ja lainmukaisuutta (emt., 64). Siksi yleiskäsitteet ovat objektiivisia eivätkä pelkkiä ajatuskonstruktioita, joille näkökulmasta riippuen voidaan antaa erilaisia tulkintoja. Tämä tekee marxilaisen tietoteorian historialliseksi (historiallisen tietoteorian muista tyypeistä ks. Rheinberger 2007).

Teoria katsoo, että tieteellinen tieto riippuu niistä yhteiskunnallisista muuttuvista ehdoista, joiden vallitessa sitä muodostetaan. Marxilaista tietokäsitystä on nimitetty dialektiseksi (Pietilä, 85). Sen mukaan tieteellisellä tutkimuksella ei ole samanlaista ehdotonta lähtökohtaa, jonka havaintoaineisto ja sen käsittely positivistisessä käsityksessä muodostavat. Siksi marxilaisen metodin soveltamisestakaan ei voi laatia samanlaisia oppaita kuin positivistisen metodin kohdalla (näistä ks. esim. Pietilä 1973). Itse asiassa marxilainen metodi ”kieltää etukäteen lukkoonlyötyjen, algoritmisten menettelytapojen mahdollisuuden” (Pietilä 1979, 73). Tämä johtuu siitä, että tapa, jolla tieteen kaltaiset ilmiöt liittyvät yhteiskuntakokonaisuuteen, muuttuu historian kuluessa. Lisäksi se riippuu kunkin erityistieteen kohteen luonteesta ja kehitysvaiheesta (vrt. Zelený 1973 [1962], 93–94). Sääntöjen sijaan marxilainen ”metodipakki” sisältää heuristisia periaatteita eli yleisohjeita sille, millä tavalla kulloistakin tutkimuskohdetta on hedelmällistä tarkastella. Tällaisia heuristisia apuneuvoja ovat erottelut sekä ilmiön ja olemuksen että historiallisen ja loogisen tarkastelun välillä ja ajatus tutkimuksesta abstraktista konkreettiseen nousemisena (emt., 90–102).

Mediatutkimuksen marxilais-systemaattinen tutkimus: abstraktista konkreettiseen nousemisen metodi

Pietilän tapa soveltaa esittämiään metodologisia periaatteita mediatutkimuksen tutkimukseen käy ilmi, kun siirrytään erittelemään tarkastelun kohteena olevaa kahta hänen työtään. Toinen on *Tiedotustutkimus* vuodelta 1982, joka on selvä rinnakkaistyö *Selittäminen yhteiskuntatieteessä* -teokselle (1980a): Pietilä siirtää siinä mediatutkimukseen ne tulokset, jotka hän oli saanut yhteiskuntatieteiden metodologisten vaihtoehtojen analyysistään. Toinen on *Joukkoviestintätutkimuksen valtateillä* vuodelta 1997, josta ilmestyi hieman muutettu – osin typistetty, osin laajennettu – englanninkielinen laitos kahdeksan vuotta myöhemmin (Pietilä 2005; Pietilä esitteli kirjahankettaan useissa artikkeleissa: 1992; 1994a; 1995a; 1998). Se on puolestaan tulos tutkimusprojektista, jonka toteuttaminen Pietilällä oli mielessä jo *Tiedotustutkimuksen* ilmestyessä. Hän näet kirjoittaa monografian esipuheessa ”[e]hkä joskus tulevaisuudessa” pystyvänsä paneutumaan ”laajahkoon oppihistorialliseen tutkimustyöhön” (s. iii). Välimatka *Tiedotustutkimuksen* ja *Joukkoviestintätutkimuksen valtateillä* -työn välillä venyi kuitenkin niin pitkäksi, että Pietilä käsitys niin mediatutkimuksen kuin metodologisen tutkimuksen luonteesta ehti selvästi muuttua. Siirtyessään mediatutkimuksen systemaattisesta tarkastelusta historialliseen Pietilä siirtyi samalla marxismista positivismiin näille termeille antamassaan merkityksessä.

Tiedotustutkimus edustaa mediatutkimuksen *systemaattista* tutkimusta. Tämä tarkoittaa, että Pietilä pyrkii osoittamaan sen yleisen logiikan, jota mediatutkimusta harjoittavat tutkijat noudattavat. Edellisten erottelujen kielellä tämä logiikka koostuu niistä ontologisista ja tietoteoreettisista sitoumuksista, jotka ohjaavat tutkijoiden työtä, sekä näiden sitoumusten seurauksista tutkijoiden omaksumille metodiperiaatteille. Pietilän menettely on marxilainen, koska hän soveltaa mediatutkimuksen systemaattiseen tutkimukseen metodia, joka noudattaa hänen tälle metodille antamaansa kuvausta. Pietilän tutkimustavan voi tulkita yhdistävän toisiinsa ilmiön ja olemuksen sekä abstraktista konkreettiseen nousemisen yleisperiaatteen. Pietilä itse tosin kiistää, että Marx olisi jälkimmäisellä tarkoittanut yksittäistutkimuksia sitovaa periaatetta. Pietilän (1979, 91–95) mukaan se kuvaa sen sijaan tieteen yleistä kehityssuuntaa. Kun marxilainen metodi tulkitaan idealisaation metodiksi, jota soveltaessaan erityistutkimus – kuten Marxin *Pääoma* – etenee idealisoivien yleistysten muodostuksesta niiden asteittaiseen purkamiseen (McQuerie 1978; Nowak 1980), on abstraktista konkreettiseen nouseminen myös erillistutkimuksissa sovellettava metodiperiaate (vrt. myös Iljenkov 1962 [1960]). Pietilän tapauksessa abstraktista konkreettiseen nousemisen metodin logiikkaa voi kuvata yhdistämällä sen ilmiön ja olemuksen metodiperiaatteeseen. Systemoidessaan mediatutkimuksen metodologisia vaihtoehtoja lähtee Pietilä siitä, että nämä vaihtoehdot voidaan asettaa järjestykseen sen nojalla, missä määrin ne jäävät viestintäilmiöiden pinnan kuvaukseksi ja missä määrin ne pystyvät kuvaamaan tämän ilmiöpinnan olemusta.

Mediatutkimuksen systemaattisen tutkimuksen peruskysymys on sama kuin tutkimusteon yleensä. Pietilän on ensin osoitettava, mitä osia häneen tutkimuskohteeseensa kuuluu (analyysi), ja sitten mikä logiikka sitoo niitä yhteen eli minkälaisen järjestelmän osia ne ovat (synteesi). Pietilän erottaa viisi mediatutkimuksen metodologista vaihtoehtoa, ja hänen tehtävänä on osoittaa niiden välillä vallitseva looginen suhde. Pietilän menettely on seuraava:

Yhteiskuntatieteiden metodologisia vaihtoehtoja käsittelevässä tutkimuksessaan Pietilä (1980a) oli tehnyt erottelun, jonka hän sitten siirsi mediatutkimusta koskevaksi. Erottelun mukaan voitiin 1980-luvun taitteen mediatutkimuksessa erottaa viisi metodologista päävaihtoehtoa. Nämä ovat käyttäytymistieteellinen (osanaan kognitiivinen suuntaus), rationaalisen toiminnan, tulkitsevan toiminnan, funktionalistinen ja marxilainen (itsenäistyneiden yhteiskuntasuhteiden) lähestymistapa. Pietilä pitää siten mediatutkimusta moniparadigmaisena selittävänä yhteiskuntatieteenä, joka koostuu ontologis-tietoteoreettisilta sitoumuksiltaan ja metodologisilta premisseiltään erilaisista tutkimussuuntauksista (moniparadigmaisen tieteen käsitteestä sosiologiassa ks. Ritzer 1980 [1975]). Synteesissään Pietilä osoittaa, miten kukin niistä puhuu samasta asiasta mutta eri tavoin, mikä tekee mahdolliseksi niiden asettamisen loogiseen järjestykseen. Pietilän ratkaisu noudattaa vanhaa periaatetta, jonka voi nähdä abstraktista konkreettiseen nousemisen metodin historiallisena edeltäjänä. Sen mukaan on lähdettävä liikkeelle yksinkertaisesta ja siirryttävä asteittain yhä monimutkaisempaan (Descartes 1988 [1628], 29–45). Metodologiseen esitykseen siirryttäessä tämä tarkoittaa, että on lähdettävä liikkeelle yksinkertaisemmista tieteenaloista tai lähestymistavoista ja siirryttävä niistä monimutkaisempiin (Comte 1974 [1830–1854], 31–32). Pietilä noudattaa tätä menettelyä sekä ontologisessa että tietoteoreettisessa suhteessa. Toisin sanoen hänen synteesinsä perustana on kaksi käsitystä siitä, miten mediatutkimuksen tuottaman tiedon voi järjestää.

Ontologinen periaate nojaa todellisuuden luonteeseen sellaisena kuin sitä tarkastellaan yhteiskuntatieteissä. Pietilän marxilaisena ontologisena ratkaisuna on niin sanottu kahden luonnon teoria. Ensimmäinen, fyysis-biologinen luonto tarkoittaa luontoa sanan tavanomaisessa merkityksessä, toinen, yhteiskunnallinen luonto taas kuvainnollisessa mielessä (ks. myös Pietilä 1988a, 57). Molempia yhdistää pakon tai rajoitteen ajatus: sekä fyysis-biologinen että yhteiskunnallinen luonto ehdollistavat ihmisten toimintaa. Ajatus yhteiskunnasta eräänlaisena toisena luontona, joka on yksilöitä vastassa samanlaisena mahtina kuin ensimmäinen luonto, on tuttu esimerkiksi Emil Durkheimin (1977 [1895]) sosiologiasta. Pietilä antaa ajatukselle marxilaisen tulkinnan. Sen mukaan ihmiskunnan kehityksen kuluessa, siirryttäessä niin sanotusta *Gemeinschaft*-tyyppisestä yhteiskuntamuodosta *Gesellschaft*-tyyppiseen yhteiskuntamuotoon (käsitteistä Tönnies 1933), alkaa ihmisten toimintaa määrätä pääoman arvonnäköalasta synnyttämien kapitalististen yhteiskuntasuhteiden ”näkyvätön käsi”. Ensimmäisen ja toisen luonnon käsitteet toimivat Pietilän ohjenuorana, kun hän tarkastelee mediatutkimuksen metodologisten vaihtoehtojen keskinäissuhdetta. Maailmankuvaltaan lähimpänä ensimmäistä luontoa on käyttäytymistieteellinen ja lähimpänä toista luontoa marxilainen lähestymistapa. Viestintätoiminta ajatellaan edellisessä samanlaiseksi kuin biologisten organismien yleensäkin: ulkoisiin ärsykeisiin reagoinniksi niistä saatujen palkkioiden ja rangastusten ehdollistamalla tavalla. Jälkimmäisessä taas viestintätoiminta on yhteiskunnan objektiivisten lainalaisuuksien määrittämä, niin että viestintää voi ymmärtää ainoastaan ymmärtämällä yhteiskuntaa. Molemmat siis olettavat objektiivisen, lainmukaisuusien mukaan toimivan luonnon käsitteen. Kolme muuta mediatutkimuksen metodologista lähestymistapaa – rationaalisen toiminnan, tulkitsevan toiminnan ja funktionalistinen lähestymistapa – asettuvat eriasteisesti näiden ääripäiden väliin.

Mediatutkimuksen metodologisten lähestymistapojen järjestämisen *tietoteoreettisena* periaatteena esittää Pietilä ajatuksen, joka on tuttu Hegeliltä (1974 [1807], 35). Ajatuksen mukaan on tehtävä ero asioiden tuttuuden (*bekannt*) ja sen välillä, mitä ne todella ovat (*erkannt*). Marxia seuraten Pietilä tulkitsee vastakohtaan niin, että arkiymmärrykselle asiat ovat olemassa pelkästään niiden tuttuuden suhteen, kun taas asioiden todelliseen luonteeseen käsiksi pääseminen edellyttää arkiymmärryksen ylittävää teoreettista tai tieteellistä ajattelua. Mediatutkimuksen metodologisten lähestymistapojen kannalta periaatteesta seuraa, että on tehtävä ero niiden lähestymistapojen välillä, jotka joukkoviestinnästä puhuessaan soveltavat ainoastaan arkikäsitteitä, ja niiden joissa tutkimus kehittää arkikäsitteistä riippumattomia teoreettisia apuvälineitä. Tietoteoreettinen analyysi vastaa tulokseltaan ontologista: käyttäytymistieteellinen, rationaalisen toiminnan ja tulkitsevan toiminnan lähestymistapa operoivat arkikäsittein tai nojaavat arkiymmärrykseen, kun taas osin funktionalistinen mutta erityisesti marxilainen lähestymistapa operoivat arkiajattelun ylittävien käsitteiden välillä. Tietoteoreettiselta suuntautumiseltaan edellinen ryhmä edustaa empirismiä ja jälkimmäinen rationalismia. Metodologisesti empiristisin on käyttäytymistieteellinen lähestymistapa. Tämä käy ilmi siitä, että metodinaan se suosii kokeellista tutkimusta. Rationalistisin on puolestaan marxilainen lähestymistapa, koska sille ominainen teoreettisen tutkimuksen metodi on abstraktista konkreettiseen nouseminen. Toisin sanoen marxilaisessa mediatutkimuksessa tutkimustulosten perustana ei ole yksinomaan empiirinen havaintoaineisto vaan erilainen, niin empiirinen kuin teoreettinenkin tieto, joka on järjestettävä soveltaen marxilaisen metodin yleisiä periaatteita.

Pietilä tarvitsee mediatutkimuksen metodologisten lähestymistapojen ontologista ja tietoteoreettista erittelyä vetääkseen tutkimuksensa synteettis-metodologisen johtopäätöksen, joka on myös suunnannut hänen loogista analyysinsä. Johtopäätöksen perustelu on seuraava: "[J]os kahdesta lähestymistavasta A ja B esim. B:n sisältämä tematisaatio on jäsennettävissä osaksi A:n sisältämää tematisaatiota mutta ei päinvastoin, on lähestymistapaa A pidettävä ensisijaisena B:hen nähden." (s. 165–166.) Saman asian toteaa Ilkka Niiniluoto (1983, 225) tieteenfilosofian esityksessään kirjoittamalla, että "on mielekästä sanoa teorian olevan toista parempi siinä mielessä, että se antaa todellisuudesta täydellisemmän [...] kuvan". Tämän periaatteen mukaan Pietilä pitää marxilaista lähestymistapaa parhaimpana metodologisena vaihtoehtona, koska neljä muuta lähestymistapaa voidaan jäsentää sen osiksi ilman, että päinvastainen pätee. Näin marxilainen lähestymistapa on vaihtoehtoista täydellisin tai informatiivisin: se mahdollistaa itseensä muihin lähestymistapoihin sisältyvän tiedon. Tämän "inklusion" logiikka on kuvattavissa siirtymänä tai nousemisena abstraktista ja yksipuolisesta tiedosta konkreettiin ja monipuoliseen tietoon. Samalla tulee havaittavaksi, miten Pietilän marxilais-systemaattinen metodi soveltaa dialektisen suhteen tai niin kutsutun hermeneuttisen kehän ajatusta. Mediatutkimuksen metodologisen kokonaisuuden ymmärtäminen edellyttää sen osien ymmärtämistä ja päinvastoin, koska abstrakti ja konkreetti ovat saman kehämäisen kokonaisuuden eri vaiheita, puolia tai momentteja (vrt. Hegel 1972 [1812], 65–79). Tosin Pietilä (s. 169) katsoo, että synteesiin jää aukkoja, koska joiltakin osin lähestymistavat ovat yhteismitattomia. Siksi mediatutkimuksen eri metodologisia lähestymistapoja ei voi esittää tiukan systemaattisesti. Ne eivät muodosta järjestelmää sanan vaativassa loogisessa mielessä, koska niiden väliset käsitteelliset suhteet ovat osin ristiriitaisia. Mutta jos järjestelmästä puhutaan tätä väljemmässä mielessä, mediatutkimuksen metodologiset lähestymistavat muodostavat Pietilän mukaan jäsentyneen kokonaisuuden, jonka osilla on kokonaisuudessa oma paikkansa. Tämä *Tiedotustutkimus*-työn tulos edustaa alan niin kotimaisessa kuin ulkomaisessakin systemaattis-metodologisessa tutkimuksessa poikkeuksellisen harvinaista synteesiyritystä.

Mediatutkimuksen positivistis-historiallinen tutkimus: empiiris-induktiivinen metodi

Tiedotustutkimus-työn laatimisen aikoihin Pietilä katsoi, että Marx edustaa yhteiskuntatieteiden historiassa samantapaista kumouksellista näkökulmanvaihtoa kuin Galilei ja Newton luonnontieteiden historiassa. Ei kuitenkaan kestänyt kauaa ennen kuin Marx menetti asemansa Pietilän metodologisen ajattelun keskipisteenä. Tämä vaikutti merkittävästi siihen, miten hän 15 vuotta myöhemmin harjoitti mediatutkimuksen *historiallista* tutkimusta. 1990-luvulla Pietilä jopa katsoi, että marxilaisten tapa kirjoittaa mediatutkimuksen historiaa oli vähemmän tieteellistä ja enemmän poleemista (*Joukkoviestintätutkimuksen valtateillä*, s. 40–42). Siksi tehtävää varten tarvittiin sen sijaan kulttuurintutkimuksellista otetta. Pietilä ei ollut ainoa seitsemänkymmenluvulla marxismiin vetoa tuntenut, joka seuraavalla vuosikymmenellä jätti marxilaisen vaiheen taakseen. Pietilä tosin jatkoi vielä seuraavalla vuosikymmenellä marxilaisen ideologiateorian käsittelyä (Koivisto ja Pietilä 1993) sekä avusti Wolfgang Fritz Haugin päätoimittamaa *Historisches-kritisches Wörterbuch des Marxismus* -sanakirjaa. Jälkimmäiseen laatimissaan hakusanoissa hän (Pietilä 1994b) jopa edelleen puolusti marxismia historiallisena tietoteorianä katsoen, että Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin käsitteet tulee ymmärtää

kapitalismispesifisinä. Mediatutkimuksiinsa ei Pietilä kuitenkaan enää tätä harrastusta soveltanut (eräänlaisena perusteluna tälle ”kaksijakoisuudelle” ks. Pietilä 1988, 48).

Pietilän marxismin jälkeinen kanta on yhdistettävissä postmodernismina tunnettuun väljään aatevirtaukseen, ja syyn siihen tarjoaa kaksi tekijää. Ensinnäkin niin kutsuttu lingvistinen käänne vei Pietilän mukanaan. Toiseksi hän hylkäsi hegeliläis-marxilaisen olemusajattelun ja sen pääomaloogisen version, siis kapitalistisen yhteiskuntamuodon ilmiöiden selittämisen pääoman arvonmuodostusintressistä käsin (ks. olemusajattelusta Marcuse 1936; pääomalogiikasta Schanz 1977). Molemmat piirteet on yhdistettävissä siihen Ferdinand de Saussuren (1916) strukturaalikielitieteen radikalisointiin, joka tunnetaan jälkistrukturalismina (yhtenä sen manifestina vrt. Barthes 1971). Luonnehdin *Joukkoviestintätutkimuksen valtateillä* -työtä siitä käsin, mitä näistä kahdesta puolesta seurasi Pietilän käsitykselle mediatutkimuksen metodologioiden historiallisesta tutkimuksesta. Lyhyesti sanottuna Pietilä siirtyi marxilais-systemaattisesta sellaiseen empiiris-induktiiviseen historialliseen metodiin, jota hän aiemmin piti positivistisena. Pietilän kohdalla tätä voisi sanoutuista syistä ehkä kutsua postmoderniksi positivismiksi. Niinpä Pietilä hyväksyi kaksi positivismille luonteenomaista ontologis-tietoteoreettista sitoumusta, nominalismin ja antiessentialismin (ks. näistä piirteistä postmodernismin kohdalla Jameson 1984, 61–62; positivismin yleisistä kriteereistä Kolakowski 1972 [1966], 9–19).

Ensiaskelen *nominalismin* suuntaan Pietilä otti Tiedotusopillisen yhdistyksen, nykyisen Media- ja viestintätieteellisen seuran syysseminaarissa 25.11.1982 pitämässään esitelmässä, jonka *Media & viestintä* -lehti eli silloinen *Tiedotustutkimus* julkaisi 5-vuotisjuhlanumerossaan. Esitelmä käsitteli suomalaisen mediatutkimuksen ajankohtaisia suuntauksia tarkastellen sitä, miten niitä olisi pitänyt kutsua. Tällöin käytiin jopa valtakunnan lehdistöön ulottunutta väittelyä ”helsinkiläisten” ja ”tamperelaisten” tai ”nordenstrengiläisten” ja ”wiioilaisten” välillä (keskustelusta ks. esim. Laine 1980; poleemisena nykyarviona Perna 2021, 219–245; ks. myös Kortti 2020, 238–250). Pietilä katsoi esitelmässään, ettei kumpaakaan voinut pitää koulukuntana, tutkimusperinteenä eikä edes tutkimussuuntauksena. Sen sijaan niitä oli hänen mielestään parempi kutsua diskursseiksi tai puhetavoiksi. Perusteluna tälle Pietilä esitti, ettei kummankaan ryhmittymän kohdalla ollut kyse samanhenkisten tutkijoiden joukosta, joiden kesken olisi vallinnut riittävä yksimielisyys. On kuitenkin pantava merkille, että samaan aikaan *Tiedotustutkimus*-työssä Pietilä erotti mediatutkimuksessa viisi metodologista lähestymistapaa. Esitelmässään hän ei sanonut mitään näistä, jättäen lukijalle vaikutelman siitä, ettei ”nordenstrengilaisuutta” eikä ”wiiolaisuutta” voinut ymmärtää niiden käsittein. Kirjoittaessaan tämän käsityksen valossa mediatutkimuksen historiaa Pietilä samalla pirstoi alan logiikan pieniksi palasiksi. Aiemmin Pietilä (1977) oli erottanut tutkimuksessa kaksi ja *Tiedotustutkimus*-työssä siis viisi loogista päätyyppiä. Tämän jälkeen Pietilä näki vaihtoehtoja eli diskurssityyppettä käytännössä lukemattoman määrän. Kutsun muutosta myönnytykseksi postmodernille nominalismille tai eron filosofialle: yleiskäsitteiden sisältö hajoaa loputtomien erottelujen sarjaksi. Tällainen enemmän tai vähemmän sopimuksenvarainen yleiskäsite, jolla ei ole varsinaista vastinetta todellisuudessa, on Pietilälle myös joukkoviestintä- tai mediatutkimuksen käsite (ks. *Joukkoviestintätutkimuksen valtateillä*, s. 27).

Nominalismin tekee väistämättömäksi *antiessentialismi*. Käsitteellä tarkoitetaan näkemystä, jonka mukaan todellisuudella ei ole mitään ilmiöiden takaista olemusta. Näin ollen ilmiöitä ei voi myöskään selittää vetoamalla johonkin todellisuuden

syvempään kerrokseen. Marxilaisessa vaiheessaan Pietilä oletti, että yhteiskunnallis-historiallisella maailmalla on olemus, jonka muodostaa yhteiskunnan taloudellinen kehitys. Marxilainen olemus-käsite teki Pietilälle mahdolliseksi selittää historian kulkua rationaalisesti, vetoamalla ilmiöpinnan alla vaikuttavaan, arkijärjen ulottumattomissa olevaan kehityslogiikkaan. Kun olemusajattelusta luovutaan, näyttäytyy mediatutkimuksen historia satunnaistapahtumina, lähemmin sanottuna tutkijoiden yksilöllisinä tyyleinä tai diskursseina, joista historioitsija yrittää kaivaa esiin samankaltaisia ja säännönmukaisia piirteitä. Pierre Bourdieun distinktioteoriaan nojautuen Pietilä toteaaakin historiateoksessaan, että yhteiskuntatieteiden historia näyttää niin ”merkilliseltä” (s. 24), ettei sitä kykene selittämään tieteen tutkimuksessa tavanomaisin eksternalistisin ja internalistisin välinein (näistä selityspenusteista ks. Pietilä 1983). Siksi mediatutkimuksen kehitystä ”lieneekin hedelmällisintä lähestyä toimintana, joka rakentuu tutkijoiden eri lähtökohdille ja artikuloi niitä” (s. 24). Tähän tehtävään sopii empiiris-induktiivinen metodi. *Joukkoviestintätutkimuksen valtateillä* -työn metodin voikin esittää koostuvan kolmesta vaiheesta, jotka Pietilä tällaisessa menettelytavassa on erottanut (vrt. Pietilä 1979, 77–79; ks. myös yllä; positivistisesta ajattelusta historiantutkimuksessa ks. Troeltsch 1919, 3–15).

1) Pietilän havaintoaineistona on mediatutkimuksen historiaa koskeva ensikäden ja toisen käden lähdeaineisto. Ensikäden lähteitä ovat tutkijoiden julkaisut, toisen käden lähteitä aiemmat alan historiaesitykset. Lähteitä tutkimalla Pietilä on jakanut havaintoaineistonsa osiin samankaltaisuuden nojalla. Keskeisenä erotteluperiaatteena on, mitä yksittäiset tutkijat ovat tehneet ja sanoneet. Toisin sanoen henkilöhistoria toimii analyysin lähtökohtana.

2) Katsomalla, ketkä tutkijat ovat tarkastelleet kohdettaan samalla tavalla ja siten kuuluvat yhteen, Pietilä on muodostanut yleiskäsitteitä – tai omaksunut ne vallitsevasta käytännöstä. Niitä on kahdenlaisia. Yhtäältä Pietilä on erottanut suuntauksiksi kutsumiaan ryhmäilmiöitä niin, että hän on luokitellut profiililtaan samantyyppiset tutkijat ja heidän ajattelutapansa yhteisen kattokäsitteen alle. Toisaalta Pietilä on muodostanut periodikäsitteitä, jakaen mediatutkimuksen historian eri vaiheisiin aikakauden tutkimukselle ominaisten samankaltaisuuksien nojalla.

3) Vertailemalla ryhmäilmiöitä keskenään Pietilä on löytänyt mediatutkimuksen kehitystä koskevan empiirisen säännönmukaisuuden. Säännönmukaisuuden muotoilu jää viitteelliseksi, mutta siinä voidaan erottaa kaksi painotusta. Toisen mukaan mediatutkimuksen historia liikkuu kehässä, niin että vanhat ongelmat palaavat yhä uudestaan. Toisen mukaan mediatutkimus hajautuu koko ajan yhä enemmän, minkä seurauksena yleiskuvan antaminen alasta tulee koko ajan entistä vaikeammaksi. Edellinen on traditionaaliselle, jälkimmäinen modernille ajattelulle ominainen yleistys. Kumpikin nojaa tutkimusaineistossa havaittuihin samankaltaisuuksiin ja säännönmukaisuuksiin, joiden varsinaista syytä tai välttämättömyyttä Pietilä ei käsittele (havaitun säännönmukaisuuden ja sitä selittävän syyn eli empiirisen lain ja teoreettisen lain erosta ks. Mill 1978 [1843], 516–517).

Kun Pietilä jätti marxismin taakseen, ei historialla ollut hänelle tarjottavanaan enää selvää kehityslogiikkaa, ”suurta kertomusta”. Tällaiseksi ei tarjoutunut enää edes ajatus mediatutkimuksen edistyksestä. Vielä *Media & viestintä* -lehden 5-vuotisjuhlanumerossa julkaistussa kirjoituksessaan Pietilä oli toista mieltä. Tällöin hän katsoi, että mikäli mediatutkimuksen eri suuntauksia tai diskurssit ”pyrkivät olemaan vakavassa mielessä edistyviä”, niiden tuli ottaa Kauko Pietilän (ks. erit. 1980) edustama ja Pietilän itsensä

kannattama pääomalooginen marxismi kiintopisteeksi, jota ne ”eivät voi[neet] kiertää” (Pietilä 1982, 7). Peruste tähän on esitetty edellä. Jotta edistyksestä tieteessä voidaan puhua, on oletettava, että eri metodologiat tai tutkimussuunnat puhuvat samasta asiasta eli ovat yhteismitallisia (ks. myös Pietilä 1980b, 32). Juuri tämän Pietilä *Tiedotustutkimus*-työssään osoittaa pätevän mediatutkimuksen kohdalla. Siinä marxismi edustaa edistyneintä metodologista vaihtoehtoa, koska sen sisällä voidaan osoittaa paikka muille vaihtoehdoille. Tämän premissin 1980-luvun ”postmoderni tilanne” poisti. Näin vaihtoehtoista jäljelle jäi palaaminen empiiris-induktiiviseen metodiin, joskaan ei enää sen määrälliseen tai tilastollis-matemaattiseen versioon.

Mediatutkimuksen paradigmuutosten selittäminen

Mikä selittää sitä, että tieteenharjoittajat vaihtavat jyrkästikin kantaansa ja hylkäävät aiemmin varmoina pitämänsä käsitykset? Pietilä (1988; 2000) on kahdessa yhteydessä vastannut tähän kysymykseen alkukautensa positivismin osalta, jota hänen väitöskirjansa edustaa (ks. Malmberg 2021a). Sen sijaan Pietilä ei ole vastannut suoraan kysymykseen, miksi hän luopui marxilaisesta mediatutkimuksesta, vaikka hän ainakin vuosien 1977–1983 ajan piti marxilaista tai praktis-materialista tiedekäsitystä kaikkein parhaimpana (sen hyvä tiivis esitys on Pietilä 1982b). Vastausta tulee siten etsiä toista kautta. Näin voidaan ymmärtää, miksi vuoden 1982 *Tiedotustutkimus* ja vuoden 1997 *Joukkoviestintätutkimuksen valtateitä*, vaikka käsittelevätkin samaa asiaa, edellinen systemaattisesti ja jälkimmäinen historiallisesti, poikkeavat premisseltään niin paljon toisistaan. Käyttäen lähtökohtana Pietilän uraa esitän kirjoitussarjan päätteeksi hahmotelman syistä, jotka mediatutkimuksen paradigmuutosten selittämisessä on otettava huomioon (ks. myös Malmberg 2023).

Veikko Pietilä (1941–2009) ehti tutkijanuransa aikana vaihtaa useasti leiriä. Leirinvaihto oli johdonmukaista, kun sitä kuvaa tieteenfilosofisin termein. 1960-luvulta 1970-luvun alkupuolelle Pietilä edusti modernia positivismia siinä muodossa, jonka se amerikkalaisessa *mass communication research*issä eli Pietilän MCR-perinteeksi kutumassa suuntauksessa sai. Erotukseksi 1800-luvun positivismista solmi 1900-luvun yhteiskuntatieteellinen positivismi läheisen liiton empiirisen tiedon ja sen loogis-matemaattisen käsittelyn välille; Paul F. Lazarsfeld (1957, 39) povasikin, että empiirisen sosiaalitieteen esiinnousua tullaan jonain päivänä pitämään 1900-luvun merkittävänä piirteenä. Näin avautui tie, jolla yhteiskuntatieteelliselle tiedolle voitiin antaa tukeva perusta. Tämä oli mahdollista niin, että yhteiskuntatieteilijä kokosi systemaattisesti havaintoaineistoa ja käsitteli sitä eksaktein loogis-matemaattisin välinein. Kun Pietilä (2000, 27) menetti ”vilpittömän uskon” siihen, että ”aineistojen muuttujat heijastavat välittömästi todellisuuden ilmiöitä” ja kun ”alkoi tuntua että [olin] törmännyt tuolloin mahdollisen empiirisen tutkimuksen rajoihin, joita sen pohjalta ei voi[nut] ylittää” (Pietilä 1988, 44), ratkaisun tarjosi siirtyminen teoreettisempaan tutkimustapaan, marxismiin. Ratkaisu leijui niin sanotusti ilmassa. Kuten Helmut Seiffert (1977 [1970], 6) kirjoittaa 70-luvun taitteen länsisaksalaisesta opiskelijapolvesta: ”teoreettisesti valppaita” marxismi veti puoleensa vastustamattomalla voimalla. Positivismin fenomenaalinen, antiessentialistinen todellisuuskäsitys ei tyydyttänyt Pietilää. Sitä paremman vaihtoehdon tarjosi marxismi. Marxilainen tietoteoria teki ymmärrettäväksi, että todellisuuden välittömän ilmiöpinnan ja sen välittyneen syvärakenteen välillä vallitsi syvä kuilu, jonka ylittämiseen tarvittiin aivan toisenlaista metodia. Tämän Pietilä löysi ensin marxismin historiallis-materialistisesta

(Pietilä 1977) ja sitten sen pääomaloogisesta vaihtoehdosta (*Tiedotustutkimus*, 1982; eri tavoista tulkita marxilaista tiedekäsitystä ks. Schanz 1977, 14–38). Marxilainen vaihe oli kuitenkin lyhyt. Todellisuus alkoi Pietilästä näyttää liian moniaineksiselta ja moniulotteiselta, jotta sen ilmiöt olisi voinut palauttaa johonkin yhteen määräävään yhteiskunnallistaloudelliseen olemukseen. Seurasi siirtymä diskurssifilosofian mukaisiin metodisiin sitoumuksiin, joita voi löyhässä mielessä kutsua postmoderniksi positivismiksi. Näin Pietilä palasi omassa ajattelussaan oikeastaan 1960-luvun alkupuolelle.

Ennen tieteellistä uraansa Pietilä oli hankkinut nimeä kaunokirjallisuuden parissa. Runokokoelmillaan *Korona* (1962) ja *Jäähyväiset amiraalille* (1964) hän kuului suomalaisen modernin runouden nuoriin lupauksiin saaden tunnustusta jopa Pentti Saarikoselta (Tarkka 1996, 359). Siten Pietilä oli jo ennen varsinaista tutkijanuraansa ollut kiinnostunut kielen ilmaisumahdollisuuksista ja rajoista, vaikka kiinnostus ei merkittävästi näkynyt hänen tieteellisen ajattelunsa kahden ensimmäisen vaiheen aikana. Käsitystään vaikeaksi leimatusta modernista runoudesta Pietilä puolusti jälkimmäisen runokokoelman ilmestymisen aikoihin kirjoituksessaan ”Kansliatyylisiä kielicollageihin”. Kirjoitus ilmestyi Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan Hämäläisen osakunnan *Hälläpyörä*-lehdessä, jonka toimitussihteerinä oli Tuukka Kangasluoma, sittemmin *Helsingin Sanomien* pitkäaikainen kirjallisuusarvostelija, runoilija hänkin (Tarkka 2018, 492). Kirjoituksessaan Pietilä asetti vastakkain kaksi kielikäsitystä. Toisen mukaan kieli on väline, jolla mahdollisimman yksiselitteisesti ja kitkattomasti siirretään tietoa. Tämä johtaa siihen, että kielestä tulee kaavamaisista, niin ettei se kuvaa itse asiaa vaan ainoastaan erään ”kielen mahdollisuuksista riippuvan likiarvon” (Pietilä 1964, 4). Piirre on tyyppillinen kansliatyylille, jota Pietilä piti ”diktatoorisena”. Toinen kielikäsitys puolestaan lähtee siitä, että todellisuuden kuvaus tulee mahdolliseksi vasta kielessä, niin että ilmiöt ”riippuvat” kielestä (emt., 5). Todellisuutta tai itse asiaa voidaan kielessä kuvata, mutta sen edellytyksenä on ”yksimerkityksellisten tulkintojen kumoaminen”. Näin voidaan modernistista, jatkuvasti kielen mahdollisuuksia tutkivan ja kumoavan runouden kieltä pitää todellisuuden kuvaukseen sopivimpana välineenä. Samantapaiseen ajatukseen Pietilä palaa postmodernin positivismin vaiheessaan, jossa hän jopa kysyy, onko tiedekin vain yksi kirjallisuuden laji (Pietilä 1988b). Samalla Pietilä hylkää MCR-perinteen vaiheelleen ominaisen ”kansliakielen”, jota osaksi edustaa myös hänen marxilaisen vaiheensa abstrakti ja omalla tavallaan kaavamainen ilmaisu. Tämä näkyy siinä, että Pietilä omaksui suomenkielisissä tutkimuksissaan väljemmän, paikoin jopa ironista rentoutta tavoittelevan tyylin. (Englanninos *On the Highway of Mass Communication Studies* edustaa tässä suhteessa puhtaampaa akateemista proosaa kuin *Joukkoviestintätutkimuksen valtateillä*.) Pietilän innostuminen 1980-luvulla diskurssianalyysistä sekä siitä juontunut televisioitisten (Pietilä 1995a) ja julkisen keskustelun tutkimus (esim. Pietilä 2002) voidaan siksi ymmärtää johdonmukaiseksi seuraukseksi hänen jälkimarxilaisista metodisista sitoumuksistaan, joiden alkulähtökohta on löydettävissä nuoruuden runoharrastuksesta.

Pietilän tutkimusorientaation muutokset ovat näin sekä tieteenfilosofisesti että psykologisesti ymmärrettäviä. On ymmärrettävää, että havaittuaan omaksumansa metodisen lähestymistavan puutteet tutkija vaihtaa sen toiseen. Samoin on ymmärrettävää, että Pietilän tapainen intohimoinen tutkija ja totuudenetsijä oli valmis hylkäämään omat näkemyksensä löydettyään niitä paremmat. Siirtymien selittämisen ongelma ei piilekään tässä. Ongelmaa ei esiintyisi lainkaan, jos voitaisiin katsoa, että modernin positivismin vaihtaminen marxismiin ja marxismin postmoderniin positivismiin merkitsi edistystä – siis jos Pietilä olisi koko ajan siirtynyt objektiivisesti huonommasta objektiivisesti

parempaan vaihtoehtoon. Jotta tämä pätsi, pitäisi hyväksyä näkemys mediatutkimuksen tapaisen ihmis- tai yhteiskuntatieteen edistymisestä, ei pelkästä muuttumisesta. 1960-luvun ensipuoliskolla Pietilä oli selvästi ajatellut, että modernin runouden kieli on edistyneempää kuin tavanomainen käyttökieli. Samoin hän vielä 1980-luvun alussa oletti, että suomalaisen mediatutkimuksen suuntaukset oli mahdollista asettaa edistyneisyysjärjestykseen. Kun Pietilä omaksui diskurssifilosofialle ominaisen oletuksen maailman ja kielen ongelmallisesta suhteesta sekä puhetapojen moninaisuudesta, hän kuitenkin luopui uskosta tieteen edistymiseen. Tähän vaikutti ilmiselvästi 1970-luvun tieteenfilosofinen keskustelu, johon Suomessakin painoi leimansa Thomas S. Kuhnin *Tieteellisten vallankumousten rakenteen* synnyttämä innostus.

Marxismi ei ollut ainoa 1900-luvun positivismin tiedekäsitystä murtautunut keskustelunaihe Tampereen yliopistossa seitsemänkymmenluvun loppupuolella. Toinen oli Kuhnin teos (1970 [1962]), joka ravisteli totuttuja käsityksiä tieteestä. Kirjan ajatuksia välitti laajempaan jatko-opiskelija- sekä tutkijapiiriin Veli Verronen (1978; 1980), ja kirjan aihepiiristä, edistyksestä tieteessä järjestettiin Tampereen yliopistossa kollokvio kevätlukukaudella 1980 (Littunen ym. 1980). Tavanomainen käsityshän on, tai ainakin aiemmin oli, että tiede edistyy, niin että uusi tutkimustieto on vanhaa parempaa, sitä kuvaus- ja selitysvoimaisempaa. Siksi tieteen historia voidaan esittää jatkuvana totuuden lähestymisenä (edistymisen ideasta tieteessä ks. esim. Niiniluoto 1984). Kuhnin mukaan tästä ei kuitenkaan ole kyse kuin rajoitetussa mielessä. Tieteessä ilmenee edistystä, mutta sitä tapahtuu ainoastaan kunkin teoreettisen tutkimusperinteen eli paradigman puitteissa. Tutkimusperinteiden välillä taas sama ei päde, koska ei ole mitään niiden ulkopuolista puolueetonta tapaa, jolla asettaa ne paremmuusjärjestykseen. Esimerkkejä tieteen vallankumouksellisista muutoksista, joissa eri paradigmat puhuvat eri asioista, jolloin niiden vertaaminen käy mahdottomaksi, edustavat Kuhnille (1970 [1962], 92–135) fyysikassa siirtyminen yhtäältä Aristoteleesta Galileihin ja toisaalta Newtonista Einsteinin. Juuri edellisestä kumouksesta, uuden luonnontieteen synnystä käyty keskustelu teki Pietilään niin syvän vaikutuksen, että hän uppoutui siihen tutkimuksellaan *Miten tiede kehittyy?* (1983). Kirjan johtopäätös antaakin metodologisen ja psykologisen selityksen lisäksi kolmannen mahdollisuuden selittää Pietilän oman tutkijanuran paradigmanvaihdoksia. Mahdollisuuden tähän tarjoaa mentaliteettihistoria.

Pohdittuaan eri vaihtoehtoja selittääkseen uuden ajan alun maailmankuvan muutosta, johon kokeellis-matemaattisen luonnontieteen synty liittyy, Pietilä (1983, 236–265) päätyi mentaliteetin käsitteeseen. Idean hän sai Jacques Le Goffilta, joka edustaa ranskalaisen historian tutkimuksen yhteiskuntatieteellistä suuntaa toisen maailmansodan jälkeen. Ranskassa oli jo sotien välillä nousut esiin pyrkimys päästä irti henkilökeskeisestä historian tutkimuksesta (Duby 1961, 940–941), minkä seurauksena kiinnitettiin huomiota kollektiivisten mielenliikkeiden tai mentaliteettien merkitykseen. Vaikka marxismi oli antanut yhden virikkeen tähän suuntaan, esittää Le Goff (1974, 745) mentaliteettihistoriallisen lähestymistavan vastapainona vulgaarimarxilaiselle historiankirjoitukselle. Le Goff pitää jälkimmäistä ”imperialistisena”, koska siinä ylärakenteen ilmiöt, siis myös ihmisten kulloisetkin ajatusmuodot, nähdään taloudellisen perustan heijastuksina. Pietilä puolestaan ei luovu marxilaisesta premissistä, jonka mukaan ihmisten taloudellisessa kanssakäymisessä tapahtuvat muutokset muuttavat yhteiskunnassa vallitsevia ajattelu- ja tuntemistapoja, mentaliteettia. Näin tieteessä ilmeneville paradigmanmuutoksille on annettavissa marxilais-materialistinen selitys: kyse on siitä, että muutokset mentaliteetissa tai yhteiskunnallisessa tajunnassa ”tekevät tietyt ajatusmuodot

tai -tavat muita järkeenkäyvämmiksi” (Pietilä 1983, 253). Tämä puolestaan laskee rimaa sille, että tieteenharjoittajat omaksuvat uusia, aiemmista käsityksistään poikkeavia ajatelu- ja tutkimustapoja.

Voiko samaa ajatuskuviota soveltaa Pietilän omien suunnanmuutosten selittämiseen? Kysymykseen vastaaminen riippuu siitä, miten yleensä suhtaudumme mahdollisuuteen selittää mediatutkimuksen historiaa ja mitä selitysstrategiaa sovellamme. Historiallinen selittäminen on retrodiktivistä, päättelyä seurauksista syihin, ja siksi aukollista. Tiedämme että jotain on tapahtunut, ja etsimme tapahtuneelle syitä. Näitä voi olla lukuisia, eikä niiden jälkikäteen suoritettavalle erottelulle ole mitään varmaa keinoa; sitä paitsi syiden ketju jatkuu äärettömiin (retrodiktiosta ja kausaalisuudesta historiantutkimuksessa ks. Veyne 1971, 176–211; vrt. Niiniluoto 1983, 299–300). Sama lähtötilanne pätee, kun selitetään mediatutkimuksen oppihistoriaa.

Käsillä oleva kirjoitussarja on koostunut yhden tutkimuksen ympärille laadituista, miniatyyrikokoisista henkilökuvista. Pyrkimyksenä on ollut kuvata tieteenalan kehitystä Suomessa kuvaamalla joidenkin merkittävinä pidettävien mediatutkijoidemme elämäntyötä. Kyse on aate- ja oppihistorian yhdistämisestä henkilöhistoriaan. Veikko Pietilän avulla voidaan parilla sanalla täsmentää kirjoitussarjan lähtökohtana olevaa henkilöhistoriallista tarkastelutapaa (ks. elämäkerran historiatieteellisestä luonteesta Dilthey 1973 [1905–1910], 246–251; Diltheyn käsityksestä Aron 1969 [1938], 106–108; biografisesta metodista mediatutkimuksessa Meyen 2016).

Veikko Pietilä ei ollut ainoa mediatutkijamme, joka siirtyi *mass communication researchista* marxismiin hyläten sitten jälkimmäisenkin. Sama kehityskaari oli ominainen esimerkiksi Kauko Pietilälle, jonka *Formation of the Newspaper* -työtä (1980) Pietilä syystäkin piri marxilaisen kautemme maamerkinä. Päinvastoin kuin V. Pietilä siirtyi K. Pietilä kuitenkin 1980-luvulla Marxista Simmeliin (Malmberg 1996), suhtautuen penseästi kulttuurintutkimukseen ja postmodernismiin. Vaikka jokainen mediatutkija on oman aikansa lapsi, on hän sitä omalla tavallaan. Kiinnostus tähän yksilöllisesti ainutkertaiseen ja toistumattomaan suhteessa kaikille yleiseen ja yhteiseen muodostaa mediatutkimuksen historiallisen tutkimuksen tiedonintressin.

Kirjallisuus

- Ahmavaara, Yrjö. 1969. *Yhteiskuntatieteen kyberneettinen metodologia: positivismin kritiikki*. Helsinki: Tammi.
- Aron, Raymond. 1969 [1938]. *La philosophie critique de l'histoire: essai sur une théorie allemande de l'histoire*. Paris: J. Vrin.
- Barthes, Roland. 1971. ”De l'œuvre au texte.” *Revue d'esthétique* 3: 225–232.
- Comte, Auguste. 1974 [1830–1854]. *Philosophie des sciences*. Toimittanut Jean Laubier. Paris: Presses Universitaires de France.
- Descartes, René. 1988 [1628]. *Règles pour la direction de l'esprit*. Ranskantanut J. Sirven. Paris: J. Vrin.
- Dilthey, Wilhelm. 1973 [1905–1910]. *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften*. (Gesammelte Schriften VIII.) Stuttgart: B. G. Teubner; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Duby, Georges. 1961. ”Histoire des mentalités.” Teoksessa *L'histoire et ses méthodes*, toimittanut Charles Samaran, 937–966. Paris: Gallimard

- Durkheim, Émile. 1977 [1895]. *Les règles de la méthode sociologique*. 19. painos. Paris: Presses Universitaires de France.
- Hegel, Georg Friedrich Wilhelm. 1972 [1812]. *Wissenschaft der Logik I.* (Werke 5.) Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hegel, Georg Friedrich Wilhelm. 1974 [1807]. *Phänomenologie des Geistes.* (Werke 3.) Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Iljenkov [Ilienkov], Evald. 1962 [1960]. "La dialectique de l'abstrait et de la concret dans 'le Capital' de Marx." Ranskantanut Francis Cohen. *Recherches internationales à la lumière du marxisme* 33–34: 99–158.
- Koivisto, Juha ja Veikko Pietilä. 1993. "Der umstrittene Ideologiebegriff: W. F. Haugs Theorie des Ideologischen im Vergleich." Teoksessa *Elemente einer Theorie des Ideologischen*, toimittanut Wolfgang Fritz Haug, 233–246. (Argument-Sonderband 203.) Hamburg: Argument.
- Kolakowski, Leszek. 1972 [1966]. *Positivist Philosophy: From Hume to the Vienna Circle*. Englannintanut Norbert Guterman. Harmondsworth: Penguin.
- Kortti, Jukka. 2020. *Valtaan ja vastavirtaan: Helsingin yliopiston valtiotieteellinen tiedekunta 75 vuotta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kuhn, Thomas S. 1962. *The Structure of Scientific Revolutions*. 2., laajennettu painos. Chicago: University of Chicago Press.
- Jameson, Fredric. 1984. "Postmodernism, or The Cultural Logic of Late Capitalism." *New Left Review* 146: 53–92.
- Laine, Jarmo E. J. (toim.). 1980. *Tiedotusopin tutkijaseminaari, Helsinki 30.3.1979: seminaariraportti*. Helsinki: Suomen Akatemia, valtion yhteiskuntatieteellinen toimikunta.
- Lazarsfeld, Paul F. 1957. "Public Opinion and the Classical Tradition." *Public Opinion Quarterly* 21 (1): 39–53.
- Le Goff, Jacques. 1974. "Les mentalités: une histoire ambiguë." Teoksessa *Faire de l'histoire: nouveaux problèmes, nouvelles approches, nouveaux objets*, toimittaneet Jacques Le Goff ja Pierre Nora, 728–751. Paris: Gallimard.
- Lehtonen, Heikki. 1977. "Sosiaalipolitiikan käsitteen ja sen teoreettisen perustan kehityksestä Suomessa." *Sosiologia* 14 (3–4): 114–122.
- Littunen, Yrjö, Kauko Pietilä, Veikko Pietilä ja Aino Saarinen (toim.). 1980. *Tieteen edistymisen ja yhteiskuntatieteet: kollokvioraportti*. Tampere: Tampereen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos.
- Malmberg, Tarmo. 1996. "Marxista Simmeliin: Kauko Pietilä ja sanomalehden yhteiskuntatieteellinen kritiikki." Teoksessa *Mutta missä on yhteiskunta? Juhlakirja Kauko Pietilälle*, toimittaneet Sinikka Hakala, Klaus Sondermann ja Timo Uusitupa, 21–43. Tampere: Tampereen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos.
- Malmberg, Tarmo. 2020. "Mediavalistuksen vuosikymmenen lähtölaukaus." *Media & viestintä* 43 (4): 403–414.
- Malmberg, Tarmo. 2021a. "Mediavalistuksen esteet 1: hegemonia." *Media & viestintä* 44 (1): 192–204.
- Malmberg, Tarmo. 2021b. "Mediavalistuksen esteet 2: indoktrinaatio." *Media & viestintä* 44 (2): 154–166.
- Malmberg, Tarmo. 2021c. "Mediavalistuksen esteet 3: tajuntateollisuus." *Media & viestintä* 44 (4): 46–60. <https://doi.org/10.23983/mv.112867>.
- Malmberg, Tarmo. 2022. "Mediavalistuksen vuosikymmenen loppunäytös." *Media & viestintä* 45 (1): 68–78. <https://doi.org/10.23983/mv.115664>.
- Malmberg, Tarmo. 2023. "Media Studies, Le Bon's Psychology of Crowds and Quantitative-Normative Research on Propaganda, 1880–2020." *Nordic Journal of Media Studies* 5: 17–31.
- Marcuse, Herbert. 1936. "Zum Begriff des Wesens." *Zeitschrift für Sozialforschung* 5 (1): 1–39.

- McQuarrie, Donald. 1978. "Marx and the Method of Successive Approximations." *The Sociological Quarterly* 19: 218–233.
- Meyen, Michael. 2016. "Biografie und Generation in der Kommunikationswissenschaft." Teoksessa *Handbuch nicht standardisierte Methoden in der Kommunikationswissenschaft*, toimittaneet Stefanie Averbek-Lietz ja Michael Meyen, 385–398. Wiesbaden: Springer VS.
- Mill, John Stuart. 1978 [1843]. *A System of Logic Ratiocinative and Inductive: Being a Connected View of the Principles of Evidence and the Methods of Scientific Investigation*. (Collected Works VII–VIII.) Toronto: University of Toronto Press; London: Routledge & Kegan Paul.
- Niiniluoto, Ilkka. 1983. *Tieteellinen päättely ja selittäminen*. Helsinki: Otava.
- Niiniluoto, Ilkka. 1984. *Is Science Progressive?* Dordrecht: D. Reidel.
- Nowak, Leszek. 1980. *The Structure of Idealization: Towards a Systematic Interpretation of the Marxian Idea of Science*. Dordrecht: D. Reidel.
- Pernaa, Ville. 2021. *Pimeä vuosikymmen: Suomi 1968–1981*. Helsinki: Siltala.
- Pietilä, Kauko. 1980. *Formation of the Newspaper: A Theory*. Tampere: University of Tampere.
- Pietilä, Veikko. 1964. "Kansliatyylisiä kielicollageihin." *Hälläpyörä* 1/1964: 4–5.
- Pietilä, Veikko. 1973. *Sisällön erittely*. Helsinki: Gaudeamus.
- Pietilä, Veikko. 1977a. *On the Scientific Status and Position of Communication Research*. Tampere: Tampereen yliopisto, tiedotusopin laitos.
- Pietilä, Veikko. 1977b. "Abstraktista konkreettiseen nouseminen: (ei-filosofin kiipeilyharjoituksia)." *Sosiologia* 14 (1): 16–25.
- Pietilä, Veikko. 1979. *Yhteiskuntatieteen tieteenfilosofisia lähtökohtia*. Tampere: Tampereen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos.
- Pietilä, Veikko. 1980a. *Selittämisestä yhteiskuntatieteessä*. Tampere: Tampereen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos.
- Pietilä, Veikko. 1980b. "Näkökohtia tieteen edistymisestä yhteiskuntatieteissä: kommenttipuheenvuoro." Teoksessa *Tieteen edistyminen ja yhteiskuntatieteet*, toimittaneet Yrjö Luttunen, Kauko Pietilä, Veikko Pietilä ja Aino Saarinen, 25–35. Tampere: Tampereen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos.
- Pietilä, Veikko. 1981. *Social Practice and the Development of Science*. Tampere: University of Tampere, Research Institute of Social Research.
- Pietilä, Veikko. 1982a. "Varsitietä pitkö?" *Tiedotustutkimus* 5 (4): 3–12.
- Pietilä, Veikko. 1982b. "Tieteenteoria ja tieteenkriittikki." *Tiede & edistys* 7 (2): 121–125.
- Pietilä, Veikko. 1983. *Miten tiede kehittyy? Tutkimusretkiä tieteen teorian kentälle*. Tampere: Vastapaino.
- Pietilä, Veikko. 1988a. "Yhteiskunnan muutos ja yhteiskuntaa koskeva yhteiskuntateoreettinen ajattelu." Teoksessa *Suomi – muutosten yhteiskunta*, toimittanut Pertti Suhonen, 55–68. Helsinki: WSOY.
- Pietilä, Veikko. 1988b. "Onko tiede kirjallisuutta?" *Tiede & edistys* 13 (4): 285–292.
- Pietilä, Veikko. 1988c. "Tiedotusoppi henkilökohtaisena ongelmana [haastattelu Juha Koivisto ja Esa Välvirronen]." *Tiedotustutkimus* 11 (1): 42–48.
- Pietilä, Veikko. 1992. "Perspectives on Our Past: Charting the Histories of Mass Communication Studies." *Critical Studies in Mass Communication* 11: 346–361.
- Pietilä, Veikko. 1994a. "Mennyttä maun mukaan: näkökohtia angloamerikkalaisen tiedotustutkimuksen historiankirjoituksesta." *Tiedotustutkimus* 17 (2): 6–20.
- Pietilä, Veikko. 1994b. "Abstrakt/konkret." Teoksessa *Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus*, toimittanut Wolfgang Fritz Haug, 51–56 [palstat]. Bd. 1. Hamburg: Argument.
- Pietilä, Veikko. 1995a. "Tiedotusopin kehitys ja tila." Teoksessa *Tieto-opista mediapeliin: journalismin tutkimuksen näkökulmia*, toimittanut Elina Sana, 71–92. Porvoo: WSOY.
- Pietilä, Veikko. 1995b. *Tv-uutisista, hyvää iltaa: merkityksen ulottuvuudet televisiuutisjuutissa*. Tampere: Vastapaino.

- Pietilä, Veikko. 1998. "Hajanaisesta moninaiseksi: joukkoviestintätutkimuksen kehityksestä (etupäässä) angloamerikkalaisessa kulttuuripiirissä." Teoksessa *Viestinnän jäljillä: näkökulmia uuden ajan ilmiöön*, toimittaneet Ullamaija Kivikuru ja Risto Kunelius, 397–416. Helsinki: WSOY.
- Pietilä, Veikko. 2000. "'Tilastollinen' käänne ja suomalaisen yleisötutkimuksen alku." Teoksessa *Media ja me: juhla kirja professori Pertti Tiihosen 60-vuotispäivän kunniaksi*, toimittaneet Ritva Levo-Henriksson ja Marko Ampuja, 17–29. Helsinki: Helsingin yliopisto, viestinnän laitos.
- Pietilä, Veikko. 2002. "Verkkokeskusteluareenat – deliberatiivista julkisuuttako?" *Politiikka* 44 (4): 343–354.
- Pietilä, Veikko. 2005. *On the Highway of Mass Communication Studies*. Creskill: Hampton.
- Rheinberger, Hans-Jörg. 2007. *Historische Epistemologie zur Einführung*. Hamburg: Junius.
- Ritzer, George. 1980 [1975]. *Sociology: A Multiple Paradigm Science*. Korjattu painos. Boston: Allyn and Bacon
- Saussure, Ferdinand de. 1916. *Cours de linguistique générale*. Lausanne: Payot & Cie.
- Schanz, Hans-Jørgen 1977. *Til rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomis omfangslogiske status*. Aarhus: Modtryk.
- Seiffert, Helmut. 1977 (1970). *Einführung in die Wissenschaftstheorie*. Bd. 2: *Geisteswissenschaftliche Methoden – Phänomenologie, Hermeneutik und historische Methode, Dialektik*. 7. painos. München: C. H. Beck.
- Tarkka, Pekka. 1996. *Pentti Saarikoski: vuodet 1937–1963*. Helsinki: Otava.
- Tarkka, Pekka. 2018. *Onnen Pekka: muistelmia*. Helsinki: Otava.
- Toiviainen, Seppo. 1976. "Sosiologian historian käsittämisestä." *Sosiologia* 13 (5–6): 191–200.
- Troeltsch, Ernst. 1919. *Die Dynamik der Geschichte nach der Geschichtsphilosophie des Positivismus*. Berlin: Reuther & Reichard.
- Tönnies, Ferdinand. 1931. "Gemeinschaft und Gesellschaft." Teoksessa *Handwörterbuch der Soziologie*, toimittanut Alfred Vierkandt, 180–191. Stuttgart: Ferdinand Enke.
- Verronen, Veli. 1978. "Tiedon kasvun konseptioista: näkökulmia." Teoksessa *Tieto, tiede, yhteiskunta: keskustelua yhteiskuntatieteistä 1978*, toimittaneet Yrjö Littunen, Pertti Raunio ja Aino Saarinen, 13–41. Tampere: Tampereen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos.
- Verronen Veli. 1980. "Tieteelliset vallankumoukset, teorioiden tulkinta ja tieteen edistyminen." Teoksessa *Tieteen edistyminen ja yhteiskuntatieteet: kollokvioraportti*, toimittaneet Yrjö Littunen, Kauko Pietilä, Veikko Pietilä ja Aino Saarinen, 37–73. Tampere: Tampereen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos.
- Veyne, Paul. 1971. *Comment on écrit l'histoire: essai d'épistemologie*. Paris: Seuil.
- Zelený, Jindřich. 1973 (1962). *Die Wissenschaftslogik bei Marx und "Das Kapital"*. Saksantanut Peter Bollhagen. Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt.

---

¹ Kiitän lehden toimitusta palautteesta. Osan siitä olen ottanut huomioon.